

RASTI 4 Tehdaskylän ulkonäkö –kanavan luona olivat Koskin korkeimmat paikat

Teollistumisen seurauksena Valkeakosken väkiluku kasvoi huimasti lyhyellä aikavälillä. Kun asukasluku vielä vuonna 1850 oli 124 henkeä, vuonna 1914 asukkaita oli jo yli 3400. Tehdastyön houkuttelemana Valkeakoskelle saapui uusia asukkaita paitsi pitäjän muista osista, myös muualta Suomesta, esimerkiksi Pohjanmaalta. Valkeakosken asukasluvun jyrkkään nousuun vaikutti myös yleinen väestönkasvu maassamme elinolosuhteiden kohentuessa 1800-luvun loppupuolella.

Maat Valkeakosken paperitehtaan ympärillä kuuluivat Sääksmäen talonpojille, jotka vuokrasivat maistaan pienehköjä tontteja uusille tulokkaille. Tehtaalaiset rakensivat asumuksensa mahdollisimman lähelle tehdasta kosken molemmin puolin, jotta matka tehtaalle olisi ollut mahdollisimman lyhyt. Tehdaskylän keskusta muodostui suurin piirtein Tohamäen ja Särpyänmäen väliselle alueelle. Rakennukset sijoituivat kosken pohjoispuolelle eli Vähäpuolelle ja eteläpuolelle eli Isopuolelle sikin sokin vailla minkäänlaista järjestystä.

Myllykylän muuttumista tehdaskyläksi kuvaa kansanedustaja, lehtori Frans Oskar Rapola vuonna 1908 ilmestyneessä Häme-kirjassaan näin:

“Kylän rakennukset olivat melkein ränstyneitä mökkejä, ja epäillen astui noille tai oikeammin noihin pohjattomiin teihin, joissa lieju, sekoittuneena paksuun jauhopölyyn puurona peitti epätasaisen maan niin maantiellä kuin kujillakin. Kanavan varret tosin ovat hiekoiteilla teillä ja puuistutuksilla kaunistetut ja asuinrakennusten joukosta joku tekee silmään miellyttävän vaikutuksen, mutta ylipäänsä on kylä satoine pikkumökkeineen ja koukertelevine kuraisine kujineen mitä sotkuisin labyrintti.”

Tehdaskylän ulkonäkö oli kirjava siitäkin syystä, että talojen rakennusmateriaaleina käytettiin, mitä käsiin satuttiin saamaan, esimerkiksi jätelautaa ja tehtaalta karkuun päässeitä upotukkeja.

“Enimmäkseen ne oli piänempuoleisia tönöjä ihmisten asuntalot Koskissa ennevanhaan. Usseemmissa oli vaan kyäkki ja kammari tai kaks korkeentaan. Etteisenä saatto olla laurasta kyhätty porstua, mutta oli monessa talossa hianon näkönen lasikuistikin. Olihan niitä isompiakin taloja, jossa omistajat piti hyryläisiä. Monella oli hyryllä vaan kammari ja osuus yhteiseen kyäkkiin. Siinä keitti moni asukas saman hellin viäressä.

Joissakin taloissa oli vinttikammari, mutta niissei ollu mittään lämmitysvehjettä, nin niissä passas asua vaan suviseen aikaan. Talot oli enimmäkseen pykätty hirsistä, jokkut oli tehskelleet tönönsä kaiken mailman jätepuista ja lauranpätkestä. Aika paljo oli vuarattujakin taloja, pysty- tai laakavuari niissoli. Hirsitalot oli ussein satteitten harmaannuttamia tai sitte punamullalla maalattuja. Ne oli nättiä kunoli valkoset lasinpälet. Vuaratut talot oli enimmäkseen maalattu vaaleella öljyvärillä.”

Tehtaalaisten talot olivat siis tavallisesti vaatimattomia yhden huoneen ja keittiön muodostamia asuntoja. Talojen pihapiiriin varsinaisen asuinrakennusten lisäksi kuului liuta ulkorakennuksia ja pihassa kasvatettiin hyötykasveja ja pidettiin kotieläimiä aina 1950-luvulle asti.

”Silloin ennen vanhaan elettiin täällä myllykylänä ja paperintekopaikkana tunnetussa Koti-Koskissa osittain kuin maalaiskylässä ikään. Suuri osa asukkaista oli tullut tehdaskylään ympäröivältä maaseudulta. He olivat oppineet viljelemään maata, kasvattamaan ja hoitamaan kotieläimiä. Kun tällainen arvokas taito oli hyppysissä, niin sitä myös toteutettiin mahdollisuuksien mukaan. Hyvin monen mökin pihapiirissä oli jonkinlainen karjasuoja, useimmiten tosin vain kesäkäyttöön tarkoitettu. Ehkä yleisin kotieläin oli sika. Sen hoivamisessa ja kasvattamisessa käytiin salaista kilpaa siitä, kenen possu painaa eniten ja kerää kehoonsa paksuimman läskin.

Possu sai yleensä hyvää ruokaa ja paljon. Meijeriltä kannettiin päivittäin sianpiimää, joka oli kurnun ja muiden maidonkäsittelyssä tarvittavien laitteiden huuhtelun tuotetta. Lihotuskautena valmistettiin possulle tukevia aterioita ihan puhtaasta rukiista. Viljaa ostettiin maaseudun isänniltä ja jauhatettiin jauhoiksi kosken rannalla sijainneessa myllyssä. Siellä myläri Zetterman, kaikkialla olevan jauhopölyn keskellä, hilpeänä hoiteli arvokasta virkaansa. Tupsauttipa joskus leikillään kourallisen jauhoja asiakkaan niskaankin. Mutta myös lehmiä, lampaita ja kanoja kasvatettiin.”

Paperitehtaan lisäksi Valkeakoskella toimi 1800-1900-lukujen vaihteessa muutama muukin tehdas, kuten nahkatehdas ja oluttehdas. Tehdas- ja asuinrakennusten lisäksi keskustaan rakennettiin tietysti myös liiketiloja: 1800-luvun lopussa Valkeakoskella toimi jo lukuisia kauppoja, apteekki ja elokuvateatteri.

Sokkeloisuudesta ja monenkirjavista taloista huolimatta tehdaskylä oli myös kaunis ja luonnonläheinen:

“Kyllä täällä Koskissa oli ennevanhaan sitte mahrottoman luannonkaunista. Täällä oli nim paljon vihreää luantoa, oli puuta ja pensasta vaihka mitä ja korreita kukkasia pualivillinä joka pihassa. Jokin isompi puu, koivu tai mänty kuulu pihaan ja tuomia oli paljo... Toi vesi-väylähän on ny aina antanu oman leimansa, mutta oli rannat nätit sillon villinä...Kanavan lähellä oli mun mielestäni Koskin korremmat paikat. Pikkusillan piälet oli ku taulu ja kana-vakassöörin aitovieressä kasvo kommeita retliinikukkasia pensaita. Piilipuitten oksat ulttu nopeesti virtaavan veten yli kauppalantalons puolella.”